

שכונות בירושלים

דו"ח סיור מספר 42

אורן בצלאלי

Oren.Betzaleli@gmail.com

www.betzaleli.com

OREN BETZALELI
IN THE FOOTSTEPS OF THE GREATEST STORIES

תוכן עניינים

2	תיאור הסיור
4	אתר 1: המושבה הגרמנית
5	נקודת הדרכה 1: בית יהודית
7	נקודת הדרכה 2: בית אבן העזר
7	נקודת הדרכה 3: בית הספר הטמפלרי
8	נקודת הדרכה 4: בית המרזח
8	נקודת הדרכה 5: בית אברהם פאוסט
9	נקודת הדרכה 6: קולנוע סמדר
10	נקודת הדרכה 7: בית העם
12	אתר 2: מתחם התחנה הראשונה
13	נקודת הדרכה 1: התחנה הראשונה
14	נקודת הדרכה 2: סביל ווקוף
15	נקודת הדרכה 3: גבעת התנ"ך
15	נקודת הדרכה 4: החאן הירושלמי
16	נקודת הדרכה 5: מרכז מורשת בגין
17	אתר 3: שכונת נחלאות
18	נקודת הדרכה 1: אבן ישראל
19	נקודת הדרכה 2: משכנות ישראל, בית הרב אריה לוי
20	נקודת הדרכה 3: בתי גורל
21	נקודת הדרכה 4: רחוב משכנות
21	נקודת הדרכה 5: בתי ראנד
22	נקודת הדרכה 6: בתי ברויידא
23	נקודת הדרכה 7: כנסת ישראל
23	נקודת הדרכה 8: אוהל משה
24	נקודת הדרכה 9: מזכרת משה ובית הכנסת חסד ורחמים
25	נקודת הדרכה 10: זיכרון טוביה
26	אתר 4: שכונת רחביה
26	נקודת הדרכה 1: שכונת רחביה
28	נקודת הדרכה 2: יד יצחק בן צבי

תיאור הסיור

תאריך הסיור	31/1/2023	מזג אוויר צפוי	סיוט מהסרטים
שעת התחלה	6:30	שעת סיום	18:30
מקום מפגש	יקום	מקום פיזור	יקום
מקומות איסוף והורדה נוספים	גלילות, לטרון		
מדריך	תמי צדוק	טלפון מדריך	
אתרים מרכזיים	המושבה הגרמנית, התחנה הראשונה, החאן, בית מורשת בגין, נחלאות, רחביה		

לוח זמנים

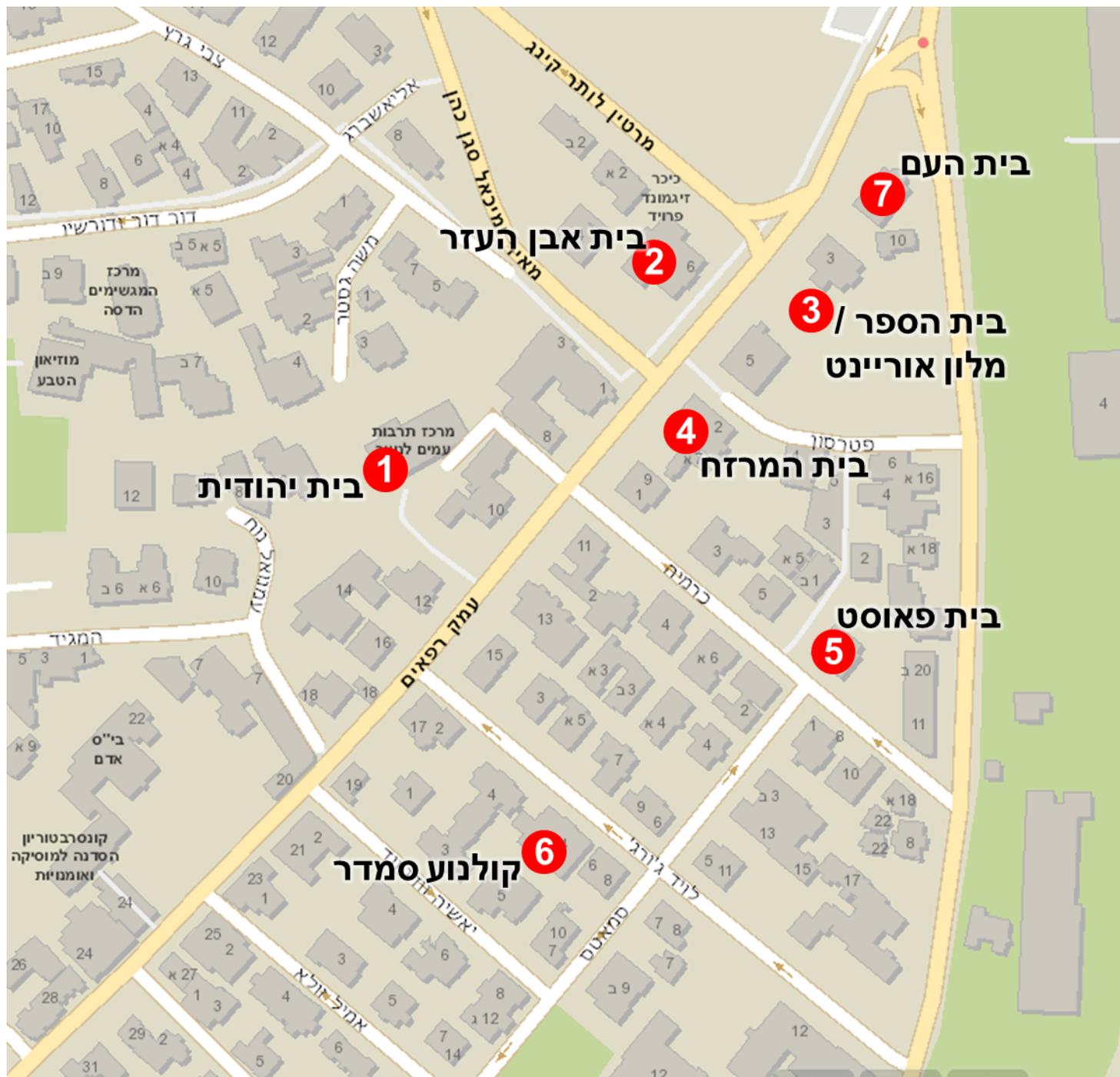
שעה	פעילות	הערות
6:30	יציאה מגלילות	
9:00	המושבה הגרמנית	
10:30	מתחם התחנה הראשונה	
11:15	בית מורשת בגין	
13:00	הפסקת צהריים	בשוק מחנה יהודה
14:00	שכונת נחלאות	נחלת ישראל, בתי גורל, רחוב משכנות, בתי ראנד, בתי ברויידה, כנסת ישראל, אוהל משה, זכרון משה, זכרון טוביה
16:00	שכונת רחביה	בית יד בן צבי
16:30	יציאה בחזרה למרכז	

אתר 1: המושבה הגרמנית

מפת האתר

נקודת הדרכה 1: בית יהודית

- בגלל מזג האוויר הסוער התחלנו את הסיור שלנו בבית יהודית, בית המנהל הקהילתי למושבה הגרמנית ולשכונות הסובבות אותה.

הטמפלרים - רקע

- היציאה המוסלמית מהחומות החלה כיציאה של עשירים צפונה מהעיר העתיקה לכיוון שיח' ג'ראח'. כשנגמר האזור מצפון לשער שכם מתחילים הערבים לצאת מהעיר לאורך הדרכים הראשיות כגון דרך בית לחם ודרך חברון.
- אבל הסיפור של המושבה הגרמנית לא קשור בתהליך היציאה מהחומות, אלא בקבוצה גרמנית של נוצרים מוירטמברג, שקוראים לעצמם "בני האל". המנהיג הקהילה, כריסטוף הופמן, טען שלא הכמורה מחזיקה את האמונה, אלא המאמינים עצמם, וכל אחד מהמאמינים הם מקדש בפני עצמו, ומכאן "הטמפלרים".
- הטמפלרים פורשים מהזרם הפרוטסטנטי, ומגבשים תפיסה השואפת להכשיר את הקרקע לקראת הביאה השנייה של ישו ולקרב את הגאולה. לפי תפיסתם קירוב הגאולה יכול להתבצע רק בארץ הקודש, ובין היתר ע"כ שהיהודים יכירו במשיח הנכון. לצורך קידום העניין הם מתחילים להגיע לארץ.
- בד בבד, המצב בגרמניה בחצי השני של המאה ה-19 לא טוב, תהליך העיור נתפס כ"מקלקל" את הגרמנים, והטמפלרים רואים במעבר לארץ הקודש מעין התמודדות עם המצב המתדרדר.
- הטמפלרים מגיעים בתחילה לעיר חיפה ומקימים שם מושבה. יעדם של הטמפלרים הוא ירושלים, אבל חיפה משמשת עין תחנת ביניים בדרך, שתפקידה בין היתר לסנן את המאמינים שיצליחו להתקדם הלאה לירושלים.
- מושבות דומות מוקמות גם ביפו ובשרונה (תל אביב של ימינו).

המושבע הגרמנית בירושלים

- בירושלים נקנתה הקרקע ב-1873, ועליה הוקמה מושבת רחוב - שכונה שבנויה סביב ציר ראשי, שלאורכו חלקות, לכל חלקה יש גישה לציר הראשי, כאשר שלישי הקרוב לציר הראשי משמש למגורים, ושני השלישים האחרים האחוריים נועדו לחקלאות.
- על הציר הראשי מוקם "בית עם", שבימי ראשון שימש לתפילה, ובשאר הימים היו אירועי תרבות וחברה אחרים, כגון קונצרטים, אספות וכו'. בגג בית העם הותקן פעמון, שנועד לקרוא לאנשי המושבה להגיע לבית העם לתפילה או לאספה.
- בית העם הטמפלרי במושבה הגרמנית הפך לימים, לאחר הכיבוש הבריטי, לכנסייה ארמנית. הארמנים קיבלו את המבנה כשירושלים הייתה תחת כיבוש ירדני, וסירבו לפנות אותו כשירושלים חזרה לידיים ישראליות.

- אחד העקרונות החשובים לטמפלרים היה חינוך. המושבה הגרמנית בירושלים הפכה למושבת דגל של הקהילה הטמפלרית בארץ (בשיאה, ערב מלחמת העולם הראשונה, מנתה 2,200 איש), ולבית הספר של המושבה בירושלים הגיעו תלמידים מכל הארץ.
- בעת לימודם בירושלים לנו התלמידים, שהגיעו מהמושבות המרוחקות, בבתי המושבה, ששימשו כמעין פנימייה לילדי הטמפלרים.
- ת'יאודור פאוסט, מנהל בית הספר במושבה הגרמנית, פתח את שערי המוסד לילדים מכל הדתות, ואכן הצטרפו לבית הספר גם ילדים מוסלמים ונוצרים מקומיים, אבל יהודים לא הגיעו, מחשש להיחשף למיסיונריות.
- המושבה הטמפלרית הייתה אחד הזרזים למודרניזציה של ירושלים, ובני הקהילה הקימו עסקים שלא היו קודם בירושלים, כגון בית קולנוע.
- מלחמת העולם הראשונה היוותה פריחה משמעותית עבור הקהילה הטמפלרית, שכן עם הגעת הצבא הגרמני למרחב הופכים הטמפלרים לספקים של מזון וציוד לצבא הגרמני.
- כשהבריטים מגיעים לארץ לאחר מלחמת העולם הראשונה, הם משתמשים בתחילה באותם ספקים טמפלרים, אבל לאחר זמן מה מחליטים הבריטים להפסיק לשתף פעולה עם הטמפלרים, מחשש שאלה יהפכו לגייס חמישי בשירות גרמניה. חלק מהטמפלרים מחליטים לחזור לגרמניה ואחרים המשיכו להסתובב בארץ.
- בתי הטמפלרים בירושלים נתפסים ע"י קצינים בריטים, אולם לאחר מאבק שארך שנתיים, מסכימים הבריטים להחזיר את הבתים לטמפלרים, לפחות לאלו שנשארו בארץ. החזרת הבתים לא מנעה את תהליך הצטמצמות האוכלוסייה הטמפלרית בארץ.
- כשעולה הנאציזם בגרמניה בשנות ה-30, ומתחילים להחרים רכוש של יהודים בגרמניה, מתחיל גל של החרמות של יהודים על עסקים טמפלרים במושבה.
- אחד מהעסקים הטמפלרים היה קולנוע סמדר, שהיה בבעלות גרמנית, והיהודים הפסיקו להגיע לקולנוע. בעלי הקולנוע מחפש יהודי שיפעיל את המקום, אבל השלטונות הנאצים בגרמניה לא אהבו את הרעיון, והניהול עובר לידיים ערביות.
- כמו כן מתחיל לפעול במושבות הטמפלריות, ובירושלים ביניהם, הנוער ההיטלראי. הטמפלרים מתבקשים להראות הזדהות עם מדינת האם, וכחלק מזה להתפקד למפלגה הנאצית. בסך הכל התפקדו למפלגה כ-70 מהטמפלרים בלבד, אבל היו אלה בעיקר בעלי התפקידים בקהילה, שהיו אמנם מיעוט אבל קולני ומשפיע.
- המורים הטמפלרים חויבו להתפקד, וכן להפסיק ללמד מקצועות כלליים, כמו הגיאוגרפיה של ארץ ישראל, ולהתחיל ללמד את תולדות הרייך.

לאחר גירוש הטמפלרים

- בשנת 40 מתחיל רומל להתקרב לארץ ישראל מדרום, והבריטים מבינים שאי אפשר להמשיך לתת ל"גייס החמישי" המתהווה להתקיים בארץ, ו-551 מהם מגורשים לקפריסין.

- המוסדות היהודיים מנסים לנצל את ההזדמנות, ולבקש 551 סרטיפיקטים במקום אותם 551 מגורשים, שכן כעת התפנה מקום בארץ. הבריטים מסכימים להחזיר לארץ קודם כל נתינים של המנדט, והוחזרו כ-200 מהם.
- יהודים הולנדים שמעו שיש סרטיפיקטים פנויים, 351 מהם, והם מנצלים את ההזדמנות ועולים לארץ, באותה אוניה שגירשה את הטמפלרים לאירופה. חלק מהטמפלרים גורשו לאוסטרליה.
- אחרי המלחמה עומדים הבתים הטמפלרים ללא דורש, והבריטים לא עושים איתם שום דבר. לימים מגיעים לכאן מפוני העיר העתיקה, והם יהיו אלה שיאכלסו את הבתים, בצפיפות של 4-5 משפחות בבית.
- חלק מהעסקים הטמפלרים עברו ל"ניהול משותף" ע"י יהודים, כדי שיוכלו למכור סחורה ליהודים, כמו למשל מאפיות, שכן ליהודים אסור לאכול לחם שנאפה ע"י גויים. אותם שותפים יהודיים ממשיכים בהתחלה לשלוח כספים לבעלים הטמפלריים שגורשו.
- במסגרת עסקת השילומים עם גרמניה, שנחתם ב-1965, הועברו הבתים הטמפלרים לידי מדינת ישראל, בתמורה להורדה של 65 מיליון פרנק מתשלומי השילומים. אותם 65 מיליון פרנק לא הגיעו, כמובן, לידיים של הבעלים הטמפלרים של הבתים.

נקודת הדרכה 2: בית אבן העזר

- הטמפלרים קוראים למושבה החדשה שלהם "עמק רפאים", על שם הנחל הזורם לאורך המושבה, שנשפך בהמשך לנחל שורק. נחל רפאים מוזכר בתנ"ך כגבול שבט יהודה. הטמפלרים התגאו מאוד לגור במקום עם חשיבות עוד מימי התנ"ך.
- הבית הראשון שנבנה שמושבה היה ביתו של הטוחן מתיאס פרנק, היום ברחוב עמק רפאים 6. בחצר ביתו בנה פרנק טחנת קמח שפעלה על קיטור.
- פרנק קורא לבית שלו "בית אבן העזר", שם שלקוח מספר שמואל מסיפור לקיחת ארון הקודש בשבי בידי הפלישתים. השם "אבן העזר" מופיע בשער הכניסה לבית (בתמונה למטה).
- היום המקום נקרא "בית יורי שטרן", על שם חבר הכנסת יורי שטרן ז"ל, שתרתם את הבית לעמותה שעוסקת בטיפולים הוליסטיים לחולי סרטן.

נקודת הדרכה 3: בית הספר הטמפלרי

- מבית פרנק אנחנו חוצים את רחוב עמק רפאים, ומגיעים למבנה בית הספר הטמפלרי, הליצאום. בית הספר נבנה בשנת 1882, ושימש כבית הספר התיכון של כל הקהילות הטמפלריות בארץ.
- ב-1898 מגיע וילהלם השני קיסר גרמניה לביקור בירושלים, ונערכת לו קבלת פנים מפוארת ברחבת בית הספר. הביקור מרגש את הקיסר, והוא מחליט לתרום לקהילה הטמפלרית סכום כסף משמעותי.
- לאחר גירוש הטמפלרים שימשו המבנים כמבני שלטון של ממשלת המנדט הבריטי בארץ ישראל. לאחר קום המדינה שימש המבנה למכון מחקר לסיבים.
- מבני בית הספר עברו תהליך שימור, והם משמשים היום את מלון אוריינט ישרוטל שנבנה מאחוריהם. השם "אוריינט" היה שמו המקורי של קולנוע סמדר, והוא הושאל לטובת המלון.

נקודת הדרכה 4: בית המרזח

- מדרום לבית הספר הוקם בית מרזח, ששימש את תושביה של המושבה הגרמנית, ובעיקר את הגברים.
- בימי ראשון, לאחר התפילה בבית העם, היו גברי המושבה הולכים לשתות בבית המרזח, כשהנשים היו חוזרות הבית להכין את ארוחת הצהריים. הגברים היו מתגלגלים בפנים אדומות בחזרה לביתם.

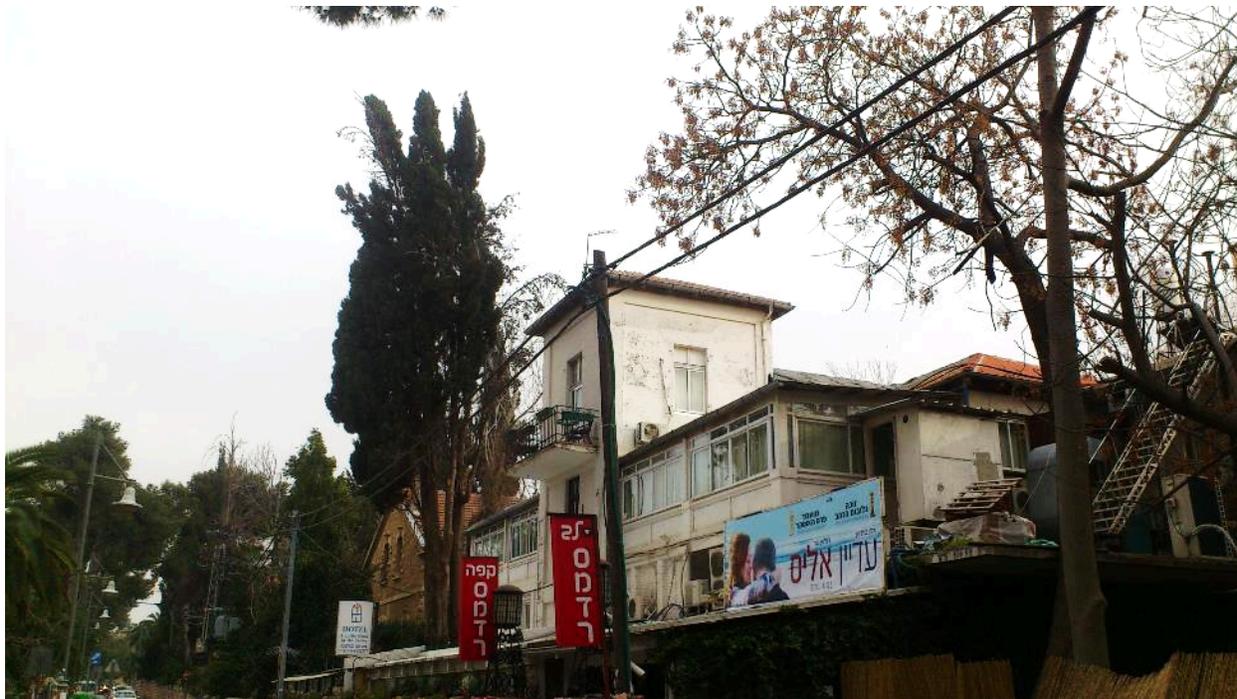
נקודת הדרכה 5: בית אברהם פאוסט

- ב-1892 נבנית תחנת הרכבת בירושלים לא רחוק מהמושבה הגרמנית. אברהם פאוסט, שהיה לו בית גדול, עם מרתף, קומת מגורים ועליית גג גדולים, מחליט להשכיר את מרתף ביתו למהנדסים שבונים את התחנה.

- בחצר ביתו מתקין שולחן ביליארד ואמבט חם, והוא ואשתו נהנים לנהל את בית הארחה הקטן שלהם, ואפילו מצליחים להתפרנס ממנו יפה.
- לימים קונה אברהם פאוסט שטח מול כיכר צה"ל של היום, ומקים את בית המלון הראשון בירושלים שהוקם כבית מלון במקור, ונקרא מלון פאוסט.

נקודת הדרכה 6: קולנוע סמדר

- אנחנו נמצאים בשטחה של משפחת בוירלה. ב-1929 מחליט אחד מבני המשפחה להקים בית קולנוע. עד שבית הקולנוע נפתח כבר עולים הנאצים, ובוירלה נאלץ לקחת שותף יהודי כדי שיהודים לא יחרימו את בית הקולנוע שלו, והוא בוחר באיתן בלקין. לאחר מכן, בלחץ הנאצים, מוחלף השותף היהודי בשותף ערבי בשם עוואד.
- לאחר גירוש הטמפלרים מהארץ ממשיך בית הקולנוע להיות מתופעל בידי עוואד בית הקולנוע משמש בידי הבריטים, ונעזב ב-1947.
- לאחר מלחמת העצמאות מועבר בית הקולנוע לארבעה חיילי צה"ל משוחררים, וביניהם יהודי בשם צ'צ'ניק, שמפעיל את הקולנוע בעצמו, כולל הקרנה, מכירת כרטיסים, הכנת אוכל ושתיה, מכירת אוכל ושתיה וכו'... במחיר של כרטיס אחד הוא הסכים שאנשים יישארו לשני סרטים, שכן רוב ההכנסה הגיע מאוכל ושתיה.
- אחת הבעיות הייתה שמרוב עבודה שרוכזה בידיו של אותו צ'צ'ניק, התפעול לא עבר חלק. לעיתים הסרט והתרגום היו יוצאים מסנכרון (שני גלגלי סרטים נפרדים), ולעיתים גלגל הסרט היה נקרע, וכל הקהל היה צועק לצ'צ'ניק, המצב היה יוצא משליטה, אבל אנשי ירושלים זוכרים את זה בחיור ובנוסטלגיה.
- צ'צ'ניק רצה לתת שם לקולנוע, וכחלק ממסע יחסי הציבור שלו הוא החליט לצאת לעיתונות עם תחרות להצעת שמות, בתמורה לשנה סרטים בחינם. בתחרות זכתה ילדה בת 14 בשם סמדר, שהציעה שם יפה וריחני לקולנוע – "סמדר", שמשמש את הקולנוע עד היום.
- לימים, שחיפשה הכנסת מבנה להשתכן בו, עלה שמו של קולנוע סמדר כמשכן אפשרי לכנסת, אולם העלות הגבוהה של השיפוצים שנדרשו, כ-100,000 לירות, הורידו את הרעיון מהפרק.
- ב-1993, קונה את המקום משפחת שני, בעלי הרשת בתי הקולנוע לב, והמקום ממשיך לתפקד כבית קולנוע עד היום, בשם "לב סמדר".
- ליד הקולנוע יש את בית המגורים של משפחת בוירלה שהקים את הקולנוע, בית מאבני כורכר לבנים, שנראים שונה מאבני האבן של ירושלים. המבנה הפך לימים למלון בוטיק בשם "בית קטן במושבה", והמבנה הפך למבנה לשימור.

מאת פארוק - נוצר על-ידי מעלה היצירה, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=39739887>, CC BY-SA 4.0,

נקודת הדרכה 7: בית העם

- בית העם היווה את המבנה המרכזי ששימש את הקהילה הטמפלרית. המבנה שימש כבית תפילה בימי ראשון, ובשאר ימות השבוע הוא שימש לאירועים חברתיים שונים, כגון אספות קהילתיות.
- לימים, לאחר קום המדינה, הועבר המבנה לידי הכנסייה הארמנית, כדי שיוכל לשמש כנסייה לקהילה הארמנית שנשארה בשטחי מדינת ישראל, שכן אלו לא יכלו להגיע לכנסיות ברובע הארמני, שנשארו בידיים ירדניות.
- לאחר 67, כשהרובע הארמני היה שוב נגיש לתושבי מדינת ישראל, סירבו הארמנים לפנות את המבנה, והוא משמש עד היום ככנסייה ארמנית.

נקודת הדרכה 1: התחנה הראשונה

- תחנת הרכבת הראשונה של ירושלים הוקמה בשכונת בקעא, שיושבת בין דרך בית לחם לדרך חברון, בצמוד לחאן הירושלמי ההיסטורי.
- במחצית השנייה של המאה ה-19 מתחילה ירושלים להתפתח ולגדול אל מעבר לחומות העיר ההיסטוריות, בעיקר בעקבות ההתעניינות של מעצמות אירופה בארץ ישראל ובירושלים בפרט, ועל רקע היחלשות האימפריה העות'מאנית והתלות שהיא פיתחה באותן מעצמות אירופאיות.
- מעצמות אירופה מתחילות להשקיע כספים רבים בעיר, והן רוכשות קרקעות רבות ברחבי העיר, לטובת כנסיות, אכסניות ועוד.
- ההתפתחות המהירה של העיר יוצרת צרכים תחבורתיים חדשים, בעיקר בציר המוביל מהים התיכון, מנמל יפו, לירושלים, בדרך ששימשה צליינים רבים.
- ב-1855 מתחיל מונטפיורי לעסוק בנושא הרכבת, ופונה לאדריכל קונארד שיק ומבקש את עזרתו מול העות'מאנים, אולם הם לא מקבלים אישור מהשלטונות. לאחר שנה מצליח בנקאי יהודי ספרדי בשם יוסף נבון, להשיג אישור להקמת מסילת רכבת וזיכיון להפעלתה למשך 70 שנה, וכן מימון לבנייתה.
- האישור ניתן בתנאי שהוא יקים גם מסילה שתקשר את שכם ואת בית לחם. יוסף נבון לא מצליח להקים את הרפויקט, והוא מוכר את הזיכיון ליזמים צרפתיים שמקימים את המסילה ואת התחנות תוך שנתיים. ב-2 בספטמבר 1892 הושקה הרכבת בטקס מרשים בנוכחות של מנהיגים מכל אירופה.
- המילה "רכבת" הומצאה ע"י אליעזר בן יהודה, על משקל של שיירת רכבים, בדומה לגמלת – שיירת גמלים, וחמרת – שיירת חמורים.
- בתחילה היו מחאות נגד הרכבת, בעיקר של עגלונים שפרנסתם הייתה בסכנה, אולם הרכבת הייתה איטית ביותר, ואנשים שרצו להגיע במהירות השתמשו בעגלונים, מה שהרגיע את מחאותיהם של העגלונים.
- חמדה, אשתו של בן יהודה, שכתבה בעיתון "ההשקפה" של בעלה, התלוננה על היעדר מים לשתיה ושירותים ברכבת, ואף סיפרה בעיתון על כומר שהיה צריך להתפנות, ונאלץ לקפוץ מהקרן לשם עשיית צרכיו. לכומר ולחמדה בן יהודה שלום.
- לימים החליפה תחנת מלחה את התחנה הראשונה, וב-2010 הפך המתחם למתחם בילוי ונופש. פיתוח המקום נעשה ע"י איש העסקים רמי לוי, בתמורה לרווחים למשך כמה שנים.

Derivative by Ynhockey, original by Betsy1970 - Flickr CC-Attrib2: <https://www.flickr.com/photos/betsy1970/264139375>, CC BY 3.0, מאת <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=6523927>

נקודת הדרכה 2: סביל ווקוף

- הסביל נבנה מול תחנת הרכבת בזמן הנציב ווקוף, כמתנה למגיעים לירושלים מהרכבת.

תמונה מ-Google Street View

נקודת הדרכה 3: גבעת התנ"ך

- גבעת התנ"ך היא אתר הטבע העירוני המוכרז הראשון בירושלים ובישראל בכלל, ביוזמתו של דוד בן גוריון.
- הרעיון היה לשמר את המראה הראשוני של ירושלים, ועליו תוכנן להקים את בית התנ"ך העולמי. אולם בית התנ"ך לא הוקם, מכיוון שחשבו שהתנ"ך לא צריך מוזיאון, והמקום נשאר כפינה טבעית שממחישה את הטופוגרפיה של ירושלים לפני שגדלה.
- היום ישנה תוכנית להעביר מגבעת התנ"ך רכבל להר ציון ומשם לאזור הכותל.

נקודת הדרכה 4: החאן הירושלמי

- החאן נבנה כבר בתקופה הממלוכית בשתי קומות, כאשר קומת הקרקע יועדה לבעלי החיים (חמורים, גמלים) והקומה השנייה לאירוח.
- המקום נבנה כחאן דרכים, בדומה לחאן שער הגיא בכביש מספר 1. עד אמצע המאה ה-19 נסגרים שערי העיר עם רדת השמש.
- עגלות נוסעים שיצאו לכיוון ירושלים, דרך שלקחה יומיים, עצרו בשער הגיא בסוף היום הראשון, ובחאן כאן ביום השני.
- במחצית השנייה של המאה ה-19, כששערי העיר נשארו פתוחים, בחצר המפעל ניטעו עצי תות והמקום הפך למפעל משי. המפעל כשל והמקום הפך למפעל למקררים, שגם לא הצליח.
- לימים הפך טדי קולק את המקום לתיאטרון, התיאטרון הראשון בירושלים. בתחילה המקום התיאטרון לקונצרטים ואחר כך הפך לתיאטרון להצגות.

תמונה מ-Google Street View

נקודת הדרכה 5: מרכז מורשת בגין

שעות פתיחה	יצירת קשר	איך להגיע?
א, ב, ד, ה: 9:00-16:30 ג': 9:00-19:00 ו': 9:00-12:30	טלפון: 02-5652020 מייל: Offices@begincenter.org.il	רח' ש.א. נכון 6, ירושלים. מאחורי הכנסייה הסקוטית.
עלות כניסה	צריך הזמנה מראש?	נגישות לנכים?
מבוגר: 25 ₪ ותיק, סטודנט, חייל, ילד: 20 ₪ מבקר בקבוצה מעל 20 איש: 15 ₪ (גודל קבוצה עד 25 איש)	כן	כן
	יש שירותים?	שירותי הסעדה?
	כן	לא
הערות	הדרכה מקומית בלבד בתיאום מראש	

- מרכז מורשת מנחם בגין נמצא בסמוך לכנסייה הסקוטית, מעל דרך חברון (כביש 60).
- המרכז מקדש לדמותו, חזונו ופועלו של ראש הממשלה ה-6 של מדינת ישראל.
- למוזיאון אפשר להביא קבוצות בתיאום מראש, ובהדרכה מקומית בלבד. הביקור במוזיאון לוקח כשעה וחצי.

נקודת הדרכה 1: אבן ישראל

- שכונת אבן ישראל היא השכונה הראשונה שהוקמה בנחלאות בשנת 1875. "אבן" בגימטריה זה 53, ובתכנון היה להקים בשכונה 53 דירות. לבסוף לא נבנו 53 דירות בשכונה, אלא הרבה פחות מכך.
- השכונה הוקמה ע"י חלוצים ירושלמים, כלומר יהודים דתיים מהעיר העתיקה. מי שפעל להקמת השכונה, ושכונות / נחלאות שיבואו אחריה, הוא ה"שטעטל מאכר" (עסקן השכונות) הירושלמי הידוע, הרב יוסף (יאשע) ריבלין, מראשי הקהילה היהודית בירושלים במאה ה-19 (בתמונה משמאל).
- ריבלין היה ממייסדי נחלת שבעה, אחת השכונות הראשונות מחוץ לחומות. לאחר שחי כמה שנים בנחלת שבעה הוא מחליט למכור את הבית שלו, ובכסף שקיבל הוא משתמש לקניית האדמה

לבניית שכונת אבן ישראל החדשה. לימים הוא ממשיך בשיטה, מוכר בית ובכסף קונה אדמה לבניית שכונה חדשה, וחוזר חלילה.

- שכונת אבן ישראל היא "שכונת חצר", כלומר שכונה שבנויה בריבוע של בתים עם חצר פנימית ביניהם. הבתים עצמם מהווים מעין חומה ומגנים על השכונה. השכונה נבנתה לאורכה של דרך יפו מתפיסה שאומרת שתנועת העוברים והשבים על דרך יפו יהוו מעין הגנה לשכונה, שלא תהיה מרוחקת ומבודדת.
- ש"י עגנון מספר עליו: **"ולא הותיר רב יאשע לאלמנתו ויתומיו אלא מזון סעודה אחת, רק הותיר אחריו 11 שכונות שפיארו והרחיבו את גבולה של ירושלים"**.
- החל משנות ה-70, כשחלו להיבנות שכונות חדשות בפרברי ירושלים, שכונות כמו גילה, מעלה אדומים ועוד, הפכו שכונות מרכז העיר ובהם אבן ישראל ונחלאות נוספות, לשכונות מוזנחות ועזובות. בשנות ה-90 מתחילות להגיע אוכלוסיות אמידות יותר, והקרבה לרחוב יפו ולעיר העתיקה הופך את השכונה למבוקשת.

נקודת הדרכה 2: משכנות ישראל, בית הרב אריה לויין

- שכונת משכנות ישראל הייתה שכונת עוני עוד מיום הקמתה. דירה ממוצעת בשכונה כוללת שני חדרים בלבד, כשהאחד משמש כמטבח ופינת אוכל, והשני משמש למגורים ולינה.
- הרב אריה לויין, זוכה פרס ישראל, נולד בפולין ולמד בעיר וולוז'ין, עירם של ביאליק והרב קוק, ומגיע לירושלים בשנת 1905, ובוחר לגור בשכונה הזו, משכנות ישראל.
- הרב אריה לויין שימש במשך שנים כרבם של אסירי המחתרות בבית כלא במגרש הרוסים. מידי שבת עזב הרב לויין את ביתו, ויוצא לעשות את הקידוש לשבת בבית הכלא. הרב לויין היה מקבל חבילות ממשפחות האסורים, ומעביר אותם אל תוך כותלי בית הכלא, שכן בשל תפקידו הוא היה פטור מחיפושים בכליו. האסירים מספרים שכאשר היה הרב לויין נכנס לבית הכלא, החופש היה נכנס איתו.
- ברב לויין נקשרו כמה סיפורים שהעידו על אופיו המיוחד:

- הרב היה ידוע כאיש משפחה. היו לו 5 ילדים, כשלאשתו היתה כואבת הרגל הוא היה לוקח אותה לרופא ואומר לו "הרגל של אשתי כואבת לנו".
- השכן שלו, אפרים, ראה יום אחד את הרב לויין ממרחק, והתחמק ממנו. כשהגיע אפרים הביתה הוא רואה את הרב לויין יושב על מפתן דלתו ולומד תורה. שאל אותו אפרים לפרש מעשיו כאן, והרב לויין עונה לו בשאלה: "האם אני פגעתי בך?", אפרים עונה שברור שלא, והרב לויין שואל אותו מדוע הוא מתחמק ממנו. אפרים עונה לרב שבדיוק באותו יום הוא שכח את הכיפה שלו, ולא היה לו נעים שהרב

ישים לב לזה. עונה לו הרב לוין שהוא הרי נמוך מאוד, ולא יכול לראות את ראשו של אפרים, ומהגובה שלו הוא יכול לראות רק את הלב, ואם הלב טוב, אז הכל טוב וכל השאר לא חשוב.

○ כשהרב לוין קיבל את פרס ישראל הגיע אליו הביתה עיתונאי לראיין אותו. העיתונאי שואל את הרב האם הבית לא קטן מידי למשפחה עם חמישה ילדים, והרב עונה לו שיש יתרון שהכל קרוב ולא צריך ללכת לשום מקום.

- לימים בנה הרב לוין קומה נוספת לביתו, ובה הוא פתח ישיבה.
- כשהגיעו לרב לוין להפוך לרב הראשי של ירושלים, תפקיד שמקנה דירת שרד בצידו, הוא מסרב וממליץ על רב אחר, גדול ממנו לדבריו.

נקודת הדרכה 3: בתי גורל

- יהודי תימן, שעלו לארץ בעליית "אעלה בתימן", 1882, הגיעו ללא רכושם לאחר שארץ ישראל הצטרפה לאימפריה העות'מאנית, כשתימן כבר הייתה חלק מהאימפריה.
- היהודים בתימן התמחו בצורפות, שכן למוסלמים היה אסור לעסוק בצורפות, וכשהם מגיעים לשליט המקומי לבקש לעלות לירושלים הוא לא יכול שלא להסכים למרות שהוא לא רצה לוותר על הצורפים שלו. כדי למנוע את עזיבתם הוא שולח שליחים לנמל עדן, ומורה לאסור את עלייתם של היהודים על ספינות.
- ליהודי תימן לא נשארה אלא לעלות לארץ ברגל, ולשם כך המירו את כל רכושם בכסף ויצאו לדרך ללא מטען, בליווי מורי דרך. חלקם נשדדו בדרך על ידי מורי הדרך שלהם, והושארו למות במדבר.
- אחד הסיפורים על העולים מתימן הוא שהרבה לפני שהם הגיעו לירושלים, הגיע הריח שאותו הם נשאו לעיר. הריח היה ריח המתים שלהם, אותם הם העלו לארץ, כדי לקבור אותם בירושלים.
- בתימנים מגיעים לירושלים, שהייתה אז מחולקת לעדות ותתי עדות, שחיו מכספי החלוקה. הם לא מתקבלים אצל האשכנזים, ואצל הספרדים הם מתבקשים לעבור מבחן יהדות, ע"י קריאה בתורה. הקריאה בתורה אצל הדתיים היא בהגייה שונה לחלוטין מבני עדות ספרד, ואפילו דומה קצת יותר להגייה האשכנזית. ובני העדה שתימנים לא מתקבלים.
- בלית ברירה יורדים בני העדה התימנית לקדרון, לשכונת סיוואן של ימינו, ושם הם מוצאים מערות קבורה מימי בית ראשון, והם משתכנים שם. מי שמסייע להם היו דווקא בני המושבה האמריקאית, שראו בהם יהודים אותנטיים מקוריים, כמו שישוע היה.
- לימים נחלץ לטובתם הבר נתן אדלר, הרב של אנגליה, שפותח מפעל הזנה בשבילם. בשלב מסוים הוא מחליט לבנות להם שכונה, שבה הם יגורו בחינם שלוש שנים, ולאחר מכן יאגרו כסף ויוכלו לרכוש לעצמם את הדירות.
- הרב אדלר קונה עבורם אדמה, ובונה את השכונה הכי קטנה עם 13 בתים, כאשר הבית ה-13 שימש כבית כנסת על שם רבי שלום שבזי.
- לשכונה ניתן השם "בתי גורל", על שם ההגרלה שנערכה בין תושבי השכונה כדי להחליט מי מקבל איזו דירה.

- הוועד האנגלי התעמר בתושבי השכונה, וטען שהם לא שמרו על השכונה. כשעברו שלוש שנים נתבקשו התושבים לעזוב את בתיהם, והם סירבו. עד היום יושבים בחלק מהבתים צאצאיהם של עולי "נעלה בתמר".
- לשכונה עדיף לא להיכנס להדרכות, שכן תושביה הנוכחיים לא מסבירי פנים.

נקודת הדרכה 4: רחוב משכנות

- ברחוב משכנות אפשר לראות בית שגובהו ארבע קומות, לפי בתב"ע המותרת, בעוד שבאזורים הסמוכים לרחובות הראשיים, אגריפס ויפו למשל, התב"ע מאשרת בנייה לגובה רב יותר.
- בית הדירות נבנה ע"י יזמי נדל"ן, כשאשר סיימו את הבנייה נסעו לאנטוורפן, בבלגיה, ובאירוע מכירות אחד מכרו את כל בתי הבניין. היום רוב בעלי הדירות בבניין חיים בבלגיה, והבניין עומד כבית בית רפאים.

נקודת הדרכה 5: בתי ראנד

- שכונת בתי ראנד נקראת גם השטעטל של ירושלים. זוהי שכונה חרדית ירושלמית, שהביקור בה נעים הרבה יותר משר הביקור בשכונת מאה שערים, שהפכה מנוקרת ומאיימת.
- מנחם מנדל ראנד היה יהודי עשיר ללא ילדים שהגיע מהונגריה. בהיעדר בן שישא את שמו הוא מבקש להקים שכונה שתישא את שמו, ואת השכונה הוא מייעד לחסידים שבחרים ללמוד תורה.
- במתחם בתי ראנד יש 27 משפחות, רובן ברוכות ילדים. במרכז השכונה יש מקווה (ביתן המתכת עם הארובות מעליו), שכן לגברים החסידים יש מנהג להיטהר רוחנית במקווה טהרה בימי שישי לפני השבת, למרות שאין להם הכרח לכך כמו לנשים ששומרות נידה.
- ש"י עגנון מספר "נכנס אתה למקווה זה ויוצא אתה מטאטא של ערב פסחים", כלומר שאדם נכנס אליו נקי ויוצא מלוכלך משאריות הזקנים של מי שהיטהרו בו לפניו.

- במרכז החצר אפשר לראות את בור המים, והמשך החצר אפשר לראות גם מקווה לכלים (בתמונה משמאל). כאשר יהודי רוצה להשתמש בכלים ביוצרו ע"י לא יהודים, הוא צריך לטבול אותו במקווה בטרם יוכל להשתמש בו. בסביבת המקווה אפשר לראות עטיפות של כלי מטבח חדשים זרוקות על הרצפה.

נקודת הדרכה 6: בתי ברוידא

- יעקב יוסף ברוידא היה גם הוא נטול ילדים, ורצה להקים לעצמו "יד ושם", מהפסוק "יד ושם טוב לי מידידי".
- הוא מקים את השכונה וקורא לה על שמו. הרב ברוידא היה ליטאי, לא חסידי. הלבוש של תושבי השכונה הליטאית פשוט יותר מלבושם של החסידים.
- הרב ברוידא היה ידען גדול, ובמקום יש את אוסף הספרים שלו, שבו כ-7,000 ספרים.

נקודת הדרכה 7: כנסת ישראל

- לאחר מלחמת העולם הראשונה היה שינוי בנהל גיוס הכספים וחלוקתם ע"י קהילות ירושלים. במקום שכל קהילה אירופאיות תגייס כספים לקופה שמיועדת ליוצאי אותה קהילה, מתארגנות כל הקהילות יחדיו, ויוצרות קופה משתופת שנקראת "כנסת ישראל".
- מי שהיה אמון על הקופה הזו היה נפתלי צבי פרוש, אבי סבו של חבר הכנסת לשעבר מאיר פרוש. מכספי קופת כנסת ישראל נבנו כמה שכונות, ובהם שכונת כנסת ישראל א', וכשזו הייתה הצלחה הוקמה כנסת ישראל ב' וג' ועוד.
- שכונות כנסת ישראל שימשו את בני היישוב הישן של ירושלים. נחמד לבקר כאן בתקופת הסליחות וכן בחנוכה.

נקודת הדרכה 8: אוהל משה

- בירושלים ישנן שכונות רבות עם השם "משה" בשם השכונה, ימין משה, מזכרת משה, זיכרון משה, קריית משה, אוהל משה ועוד.
- בגיל 90 מקים משה מונטפיורי קרן שנועדה לבנות שכונות בירושלים, והתנאי שלו הוא שהן תקראנה על שמו.
- השכונה הראשונה בגוש נחלאות שהוקמה ע"י קרן משה מונטפיורי היא שכונת אוהל משה, שבראשה עמד ה"שטעטל מאכר" – יוסף ריבלין.
- מונטפיורי, שהיה איטלקי ספרדי במוצאו, מקים לספרדים את שכונת אוהל משה, ובה חיים מספר ידוענים:
  - יצחק לוי – שהקים ברשות השידור את מחלקת הלידינו
  - משפחת בנאי – משפחת האומנים המפורסמת

○ יצחק נבון – לימים נשיא המדינה

- בשכונת אוהל משה היה "בית תנור", מבנה שבו יש תנור לאפיה, שאליו הכניסו נשות השכונה את סירי החמין שלהם לשבת. התנור שימש את תושבי השכונות, אשכנזים וספרדים גם יחד, ולעיתים התבלבלו בין הסירים.
- כאמור בשכונה חיה משפחת נבון האמידה, ברחוב הגלבווע 11 (בתמונה למטה, משמאל). בבית התגוררו יוסף ביי נבון (ביי זה תואר כבוד עות'מאני) שהיה מיוזמי הקמת הרכבת מיפו לירושלים, ובנו יצחק נבון, לימים נשיא מדינת ישראל ה-5 (בתמונה למטה מימין, יצחק נבון עומד משמאל לאימו).
- בתמונה נראה יוסף נבון עם תרבוש, שמסמל את העובדה שהוא בוגר האוניברסיטה באיסטנבול.
- על השכונה הזו כתב יצחק נבון את המחזמר המצליח ביותר בתולדות המדינה "בוסתן ספרדי".
- בבית ליד חיה משפחת פרנס, משפחתו של שמעון פרנס, שכבר לא גר במקום לאחר שעבר לשכונת הר אדר.
- בחצר השכונה יש גינה, שבה צומחים עצי תות. ליד החצר התגוררה משפחת בנאי. סב המשפחה, יעקב בנאי, בנה את ביתו ברחוב האגס 1 בתוך שוק מחנה יהודה, ולילדיו הוא הקים בתים פה בשכונה.

נקודת הדרכה 9: מזכרת משה ובית הכנסת חסד ורחמים

- אנחנו נמצאים בחזית בית הכנסת חסד ורחמים, בליבה של שכונת מזכרת משה. סיפור השכונה מתחיל ב-1925 בכפר ארמוזה שבספרד. משפחת ארמוזה עוזבים את הכפר, ואחד מבני המשפחה, יצחק ארמוזה, מגיע לכאן.
- יצחק ארמוזה קונה את בית המרזח של השכונה, שהיה בבעלות משפחת חשין, ומקים במקום בית כנסת, שעוסק גם בגמילות חסדים וגם כבית חולים שבו עובדים רופאים בהתנדבות.
- בית הכנסת מרווח ומקושט בוטראז'ים יפהיים. גם שערי בית הכנסת יפים ומעוטרים בסמלי שבטי ישראל. הדלת השמאלית מעוטרת בפיוט אשת חיל מספר משלי.

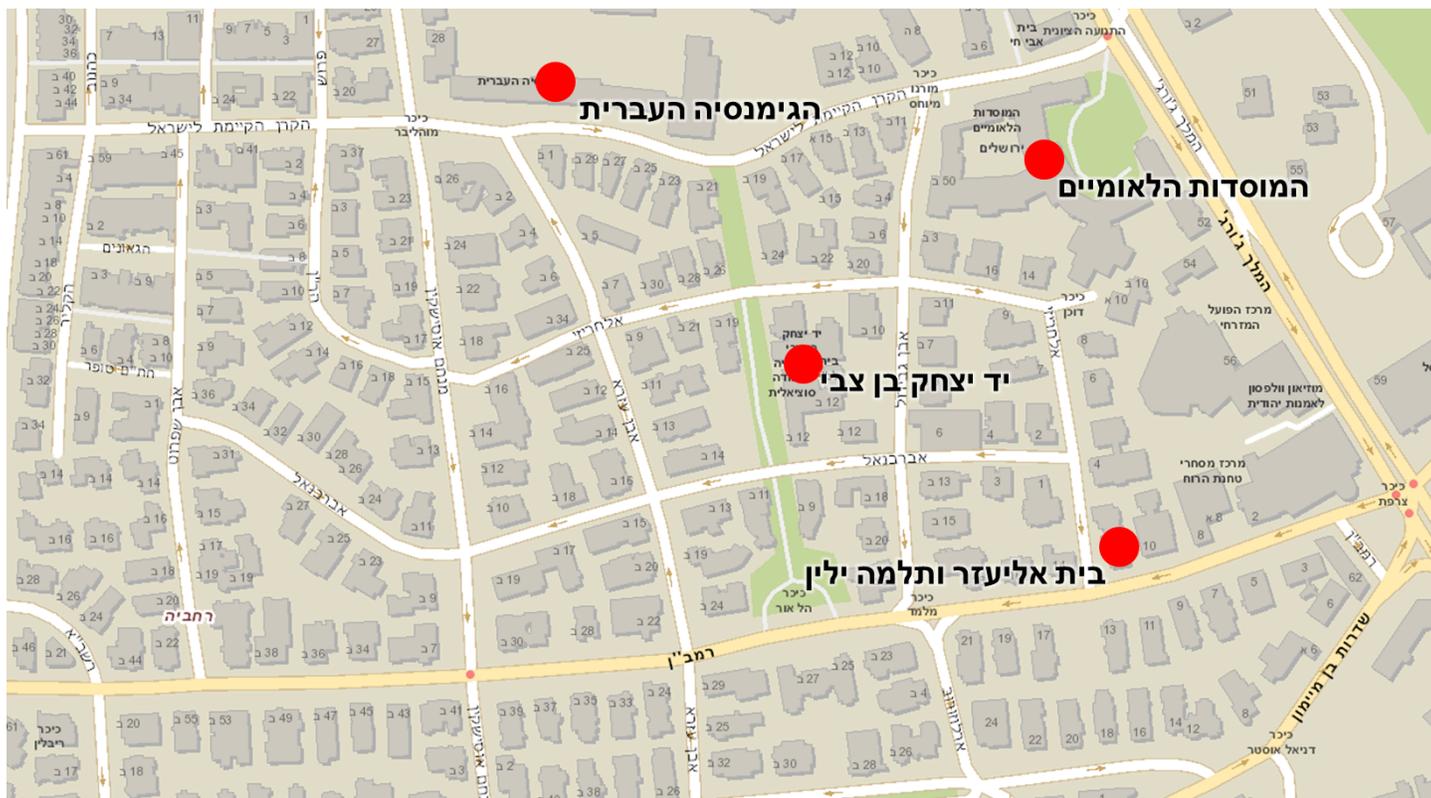

נקודת הדרכה 10: זיכרון טוביה

- לשכונה בגבולה המערבי של נחלאות מחליטים לקרוא זיכרון טוביה, על שמו של יוסף ריבלין. כשמקימים את השכונה אומרים ליוסף ריבלין שהחליטו לקרוא לשכונה על שמו, והוא לא אוהב את הרעיון. לטענתו כל שעה לא עשה לשמו.
- חושבים פרנסי השכונה מה לעשות, ומחליטים לקרוא לה "זיכרון טוביה", מפסוק מתהילים שאומר תודה, כאת תודה ליוסף ריבלין.
- בפאתי השכונה רואים בניין מגורים גבוה, עם אנטנה סלולארית בגגו. בשנות ה-70, כשהחלה נהירה החוצה ממרכז העיר לפרברים החדשים של העיר, ונחלאות הולכת ודועכת, קונים קבלנים בשם עיני את השטח ובונים בו את בניין המגורים.
- הבניין זכה לשם "הבניין המקולל" בגלל מספר אירועים מצערים שקרו בו, ובהם התאבדות של נערה צעירה מראש הבניין.
- כשלונו של הבניין גרם לעירייה לחשוב מחדש עת התוכנית להפוך את נחלאות לשכונה של בנייני מגורים גבוהים, ולאחריו לא נבנו עוד מבנים גבוהים בשכונה.

אתר 4: שכונת רחביה

מפת האתר

נקודת הדרכה 1: שכונת רחביה

- בשנת 1925 חברת הכשרת היישוב רוכשת את אדמות ג'נג'ריה מהיוונים האורתודוקסים, ליד עמק המצלבה. האורתודוקסים מומנו לפני כן ע"י הרוסים, אבל כשהמימון הרוסי מופסק בעקבות המהפכה הבולשביקית, הם נאלצים למכור חלק מהשטחים העצומים שהם החזיקו בירושלים כדי לממן את עצמם.
- במקום נבנית שכונה מטיפוס "שכונת גנים" – שליש מהחלקה בית, שני שליש – גינה, שתוכננה ע"י האדריכל המפורסם ריכרד קאופמן, שתכנן גם את המושב נהלל.
- בראש השכונה תכנן קאופמן למקם את בית הכנסת של השכונה, אולם תושבי השכונה מתקוממים על בניית בית כנסת, והשטח משנה יועד למבנה הגימנסיה העברית.
- כמו כן נבנו בשכונת רחביה מבני המוסדות הלאומיים: הסוכנות היהודית, שבראשה עמד עד לקום המדינה דוד בן גוריון; הקרן הקיימת לישראל – קק"ל; וחברת הכשרת היישוב.

- שכונת רחביה הייתה הצלחה גדולה, והייתה ביתם של השמנא והסלתא של יהודי ירושלים, בהם רופאים ופרופסורים. מאוחר יותר התרחבה השכונה לרחביה ב', רחביה ג'...
- הבית הראשון נבנה עבור אליעזר ותלמה ילין, צ'לנית שיזמה הקמת קונסרבטוריון ללימוד מוזיקה לילדים ולא זכתה לראות זאת, ולאחריהם מגיעים גם: דב יוסף - עורך דין שבנה את ביתו בסגנון וילה אספניול; קיסר אתיופיה גברסלסי; פרומקין - שופט מתקופת המנדט ועורך עיתון החבצלת; מנחם אוסישקין - מנהל קק"ל; לאה גולדברג - שגרה ברחוב אלפסי 14
- בוני השכונה היו אנשי גדודי העבודה, שגם גרו בשכונה ולימים הועברו לקיבוץ רמת רחל.

נקודת הדרכה 2: יד יצחק בן צבי

שעות פתיחה	יצירת קשר	איך להגיע?
	טלפון: 02-5398888	אבן גבירול 14, רחביה, ירושלים
עלות כניסה	צריך הזמנה מראש?	נגישות לנכים?
ללא עלות	כן	כן
	יש שירותים?	שירותי הסעדה?
	כן	לא

- יצחק צ'ינצ'ילביצ' ורחל ינאית, לימים יצחק ורחל בן צבי מתחילים את הקריירה שלהם כציונים, וכמקימי תנועת ההגנה.
- לימים הם שומעים על מכירת קרקעות ע"י חברת הכשרת היישוב, ויצחק מחליט להשקיע את כל כספו לקנות קרקע. אבל לבניית כסף לא נשאר לו כסף, אז הוא נעזר בחבריו והם בונים צריף, שהופך למרכז ההגנה בירושלים.
- כשנפטר הנשיא הראשון חיים וייצמן, בזמן מילוי תפקידו, מציע בן גוריון את התפקיד לידידו יצחק בן צבי. בן צבי מסכים, אבל מבקש שהנשיאות תעלה לירושלים, שהוא ימשיך לעסוק בחקר הקהילות היהודיות, ושהוא ימשיך לגור בצריף שלו. בן גוריון מסכים לכל בקשותיו של בן צבי, אבל בקשת הצבי מאתגרת.

- לבסוף מתקבלת פשרה: הצריף המקורי של המשפחה מפורק, עובר לקיבוץ בית קשת, ומשמש כבית הילדים, ובמקומו נבנה צריף שוודי חדש שמיועד לאירוח דיפלומטים ושועי עולם. יצחק ורחל עוברים לגור בבית סמוך שהושכר ממשפחת אלישיב.

- צריף האירוח בנוי מעץ, ומקושט במוטיבים של שבעת המינים, שמטרתו לתת הרגשה של סוכה. בן צבי לא מאמין בתפיסת כור ההיתוך, וכדי לשמר את התרבויות השונות של הקהילות היהודיות מהעולם, הוא מזמין בכל חודש משפחה אחרת מעדה אחרת, שיבואו עם התלבושות המסורתיות שלהם לצריף שלו.
- רחל דואגת שבצריף יהיה שטיח שעליו רקומות דמויות של נשים מהתנ"ך.

